

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum XIV, Nr. 2 (52), Serie nouă, martie-mai 2026

SUMAR

EDITORIAL	7
Mai întâi ideile, apoi instituțiile	7
Rolul ideologiilor în reconfigurarea modernității	
Sabin DRĂGULIN	
RECONFIGURĂRI IDEOLOGICE ÎN EUROPA	19
Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940.	19
De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea <i>homo sovieticus</i>	
Vasile SOARE	
Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică	31
Guido LIGUORI	
Prezent și viitor: Timpul lui Gramsci și viitorul său	41
Fabrizio FIUME	
Reziliența ordoliberalismului în construcția Uniunii Europene	49
Angelo CHIELLI	
De la americanismul expansiv la capitalismul rentier (sau, de la modernitatea dezvoltării la întoarcerea rentei)	57
Silvio SUPPA	
De la Étienne de La Boétie la Václav Havel.	69
O incursiune în înțelegerea naturii regimurilor „tiranice”	
Mihai-Ion GRECU	
Reconfigurări ideologice în Europa	77
Daniel GHEORGHE	
Când ideologia destramă sensul comun: cât de fragilă este democrația în Europa de Est?	87
Ideologie, sens comun și variațiile fragilității ordinii democratice în România, Ungaria și Polonia	
Anton CARPINSCHI	

Istoria unui experiment politic unic în Uniunea Europeană. Construcția statului iliberal și a regimului orbanist în Ungaria: autoritarism, populism, dezagregare democratică și cleptocrație politică	99
Alexandru MURARU	
Populismul antiintelectual în România după 1990	113
Anton CARPINSCHI	
Ciprian IFTIMOAEI	
Guvernările de mare coaliție și declinul familiilor ideologice tradiționale	141
Cristian BOCANCEA	
Uniunea „Salvați România” ca partid revoluționar	159
Dragoș DRAGOMAN	
Mișcări tectonice ideologice. Primele semne ale Europei viitoare	181
Georgeta CONDUR	
Utilitatea ideologiilor astăzi și impactul asupra construcției identitare, din perspectiva psihologiei politice	191
Sabina-Adina LUCA	
Întoarcerea sferelor de influență: eurasianismul ca proiect revizionist și reconfigurarea securității europene	199
Roberta Alma ANASTASE	
Il contesto attuale del diritto internazionale umanitario Evoluzione, autonomia, fonti normative e tutela del patrimonio culturale come dimensione dei diritti umani	215
Carlo BOSNA	
Dalla distopia alla norma: il dispositivo meritocratico nelle postdemocrazie europee	233
Mario DI PUMPO	
INTERVIU	245
Reconfigurări ideologice în Europa	245
Interviu cu Excelența Sa, domnul Dumitru Preda	
Interviu realizat de Ioana Cristea DRĂGULIN	
VARIA	249
Napoleon and His Authority	249
Ivane MENTESHSSHVILI	

Doctorate onorifice de la Universitatea București pentru Carol al II-lea, Ion Antonescu și Nicolae Ceaușescu	257
Cristian PREDA	
Young Researchers' Perception in Romania on Involvement in Democratic Life - Methodological Perspectives	277
Mirela-Emilia MIRONIUC	
Conarhiile (Arhé-urile-Conac): rețele trans-regionale de comunități ale sec. XXI-XXII	295
Mădălina Virginia ANTONESCU	
Romanian migration to Germany and Italy from COVID-19 to nowadays: A perspective on human rights and social innovation	319
Chiara CAUSIO	
Caritas și propaganda: manipularea opiniei publice în România postcomunistă	331
Daniel SPILCĂ	
EVENIMENT	353
Pe urmele revistei <i>Polis</i>	353
Conferința Internațională de Științe Politice	374
Ediția a IV-a	
RECENZII	385
Leor Zmigrod, <i>Creierul ideologic. Neuroștiințele politice și credințele rigide</i>	385
Ciprian IFTIMOAEI	
Alina-Mery Hurubean (coord.), <i>Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată</i>	393
Manuela IFTIMOAEI & Ciprian IFTIMOAEI	
Note despre autori	399
Instrucțiuni pentru autori	411
Instructions to authors	414

EDITORIAL

Mai întâi ideile, apoi instituțiile Rolul ideologiilor în reconfigurarea modernității

**[First ideas, then institutions
The Role of Ideologies in the Reconfiguration of Modernity]**

Sabin DRĂGULIN

Abstract: *The emergence of ideologies represents a natural evolution of societies that inherited Greco-Roman culture and belong to the Judaic and Christian religions. In the Christian space, the Greco-Roman cultural heritage left deep traces in the cultural and mental plane. The collapse of the Roman Empire and the emergence of feudal states led to the emergence of a new political system; feudalism. For almost a millennium and a half, feudalism represented the political and social model of organizing societies. However, within this rigid system, divided into "states" and with a rigid subordination at the social, religious and political levels, ideas emerged, which later crystallized into cultural currents, which promoted reformist visions. The result of this fertile pool of ideas and conceptions about the world and life was the Reformation, Humanism and the Enlightenment. It took time and the maturation of economic and social conditions for feudalism to collapse in the face of new realities. Ideologies have entered the stage of history and have been shaping humanity for almost two and a half centuries.*

Keywords: *Greco-Roman culture, feudalism, Reformation, Humanism and Enlightenment.*

În decembrie 2025, Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași a organizat conferința internațională „Reconfigurări ideologice în Europa”, un eveniment dedicat reflecției asupra unuia dintre conceptele fundamentale ale modernității

politice: ideologia. Alegerea acestei teme nu a fost întâmplătoare. Pe de o parte, ideologiile continuă să reprezinte unul dintre principalele mecanisme prin care societățile moderne își formulează proiectele politice, își legitimează instituțiile și își definesc orizonturile de așteptare. Pe de altă

parte, lumea contemporană traversează o perioadă de intensă competiție ideologică, în care vechi paradigme sunt contestate, iar noi formule de organizare socială și politică încearcă să-și găsească legitimitatea.

Conferința a oferit totodată cadrul prezentării ediției integrale în limba română a lucrării *Caietele din închisoare* de Antonio Gramsci, una dintre cele mai importante apariții editoriale din ultimii ani în domeniul gândirii politice europene¹. Gramsci rămâne, fără îndoială, una dintre figurile intelectuale majore ale secolului al XX-lea. Elaborată în condițiile detenției fasciste, opera sa a depășit cu mult contextul istoric în care a fost scrisă, exercitând o influență considerabilă asupra dezbaterilor politice, culturale și ideologice din perioada Războiului Rece și din epoca postbelică.

Puține concepte sunt atât de frecvent invocate în discursul public contemporan precum ideologia. Utilizat adesea în contexte diferite și cu sensuri uneori contradictorii, termenul desemnează, în accepțiunea sa generală, un ansamblu coerent de idei, valori și principii care oferă o interpretare a realității sociale și politice și propune modele de organizare a comunității umane². Dincolo de definițiile consacrate, ideologia reprezintă încercarea de a conferi sens istoriei și de a orienta acțiunea colectivă către un anumit ideal politic, social sau cultural.

Apariția ideologiilor este inseparabilă de experiența istorică a Europei occidentale. Ele nu au apărut în mod accidental, ci au fost rezulta-

tul unei evoluții intelectuale îndelungate, desfășurate în interiorul unui spațiu cultural format prin întâlnirea dintre moștenirea greco-romană și tradiția iudeo-creștină. Această dublă filiație a generat, de-a lungul secolelor, o cultură a interogației, a reflecției critice și a dezbaterii asupra raportului dintre autoritate, comunitate și libertate.

În interiorul Europei occidentale, spațiul modelat de creștinismul latin a devenit terenul fertil al unor profunde transformări intelectuale. Renașterea, Umanismul și Iluminismul nu au reprezentat doar curențe culturale succesive, ci etape esențiale ale unui proces de emancipare a gândirii de sub autoritatea exclusivă a sacralului. Aceste mișcări au contribuit la redefinirea raporturilor dintre individ și putere, dintre credință și rațiune, dintre comunitatea religioasă și comunitatea politică.

Procesul de separare graduală dintre autoritatea ecleziastică și cea politică a favorizat afirmarea unor concepte care aveau să devină fundamentale pentru modernitate: cetățenia, suveranitatea populară, națiunea și statul modern. Acumulările intelectuale, schimbările economice și transformările sociale produse de-a lungul mai multor secole au creat condițiile necesare apariției ideologiilor, înțelese ca expresii sistematice ale unor noi moduri de a concepe ordinea politică și organizarea societății. Din acest moment, istoria Europei și, ulterior, a lumii moderne avea să fie marcată decisiv de confruntarea, competiția și dialogul din-

tre marile ideologii ale epocii contemporane.

Iluminismul a reprezentat momentul în care acumulările intelectuale ale Europei moderne au dobândit o formă sistematică și au început să se transforme în programe politice coerente. Ca expresie a încrederii în rațiune, a spiritului critic și a contestării ordinii feudale, Iluminismul a creat condițiile necesare cristalizării ideologiilor moderne. Din acel moment, ideologiile au devenit instrumente privilegiate de interpretare a realității sociale și de orientare a acțiunii politice colective.

În ultimele două secole, marile ideologii au modelat decisiv evoluția societăților occidentale. Liberalismul, conservatorismul, naționalismul, socialismul sau comunismul au oferit răspunsuri diferite la provocările modernității și au contribuit la redefinirea raporturilor dintre individ, comunitate și stat. Influența lor a depășit cu mult spațiul european, afectând structurile politice și sociale ale unor regiuni aflate în afara lumii occidentale și accelerând procesele de transformare a vechilor imperii multietnice și multiconfesionale.

Dintre toate ideologiile moderne, naționalismul a cunoscut probabil cea mai amplă răspândire. El a oferit elitelor politice și culturale un limbaj comun pentru mobilizarea colectivă și pentru legitimarea proiectului statului-națiune. În secolele al XIX-lea și al XX-lea, ideea națională a devenit una dintre principalele surse de legitimitate politică, contribuind atât la procesele de emancipare și unifi-

care națională, cât și la apariția unor forme de conflict și excludere.

Exacerbarea sentimentului național a alimentat rivalități care au culminat cu marile conflagrații ale secolului trecut. Totuși, dincolo de dimensiunea sa conflictuală, naționalismul a fost una dintre forțele care au însoțit tranziția către modernitate și consolidarea statului-național ca formă dominantă de organizare politică. În acest context, individul a încetat treptat să mai fie perceput exclusiv ca supus al unei autorități dinastice sau religioase și a început să fie definit prin statutul său de cetățean, titular al unor drepturi și obligații în cadrul comunității politice.

Ca toate marile ideologii moderne, naționalismul a îmbrăcat forme diverse. În anumite contexte istorice, el a favorizat integrarea și solidaritatea socială, în timp ce în altele a generat mecanisme de excludere, discriminare sau conflict. Caracterul său a depins în mare măsură de valorile și doctrinele politice cu care s-a asociat.

În comparație cu Occidentul european, spațiul ortodox și cel islamic au cunoscut traiectorii istorice diferite în procesul de constituire a modernității politice. Evoluția lor a fost influențată de contexte instituționale, religioase și geopolitice distincte, care au determinat ritmuri diferite de receptare a ideilor moderne și de transformare a structurilor politice tradiționale.

În cazul lumii ortodoxe, două elemente au avut o importanță deosebită. Pe de o parte, expansiunea Imperiului Otoman în Balcani și

Europa de Sud-Est a contribuit la separarea pentru mai multe secole a acestei regiuni de marile centre intelectuale și politice ale Occidentului. Pe de altă parte, relația dintre autoritatea religioasă și puterea politică a urmat un model diferit de cel occidental.

Dacă în Europa catolică existența unei autorități ecleziastice autonome, reprezentată de Papalitate, a generat frecvent tensiuni cu puterea seculară și a favorizat apariția unor mișcări precum Reforma și Contrareforma, în spațiul ortodox s-a consolidat, în general, modelul bizantin al colaborării dintre Biserică și stat. În această formulă, autoritatea religioasă și cea politică au funcționat mai degrabă complementar decât concurențial, fapt care a influențat în mod semnificativ evoluția culturii politice și a proceselor de modernizare din această parte a Europei.

Spre deosebire de experiența occidentală, în multe regiuni ale lumii islamice procesul de separare dintre autoritatea religioasă și cea politică a urmat un parcurs diferit. În numeroase contexte istorice, instituțiile religioase au rămas strâns legate de structurile puterii politice, iar modernizarea a fost percepută adesea ca un proces exogen, asociat influenței occidentale. Acest fapt nu a împiedicat apariția unor curente reformiste sau modernizatoare în interiorul lumii islamice, însă acestea nu au avut întotdeauna forța necesară pentru a genera transformări comparabile cu cele produse în Europa Occidentală în urma Reformei, Iluminismului și revoluțiilor moderne.

În aceste condiții, atât spațiul ortodox, cât și cel islamic au receptat modernitatea și ideologiile într-o manieră diferită de cea occidentală. Liberalismul, naționalismul, socialismul, comunismul sau, mai recent, diferitele forme de neoliberalism și neoprogresism au fost produse intelectuale ale modernității occidentale care, prin influență culturală, economică și politică, au depășit granițele spațiului în care s-au născut și au remodelat societăți aparținând unor tradiții culturale distincte.

Dincolo de diferențele dintre ele, toate marile ideologii moderne au un element comun: plasarea ființei umane în centrul reflecției politice. Prăbușirea ordinii feudale și afirmarea cetățeniei au modificat fundamental raporturile dintre individ și comunitate. Dacă în societățile premoderne apartenența la o categorie socială determina aproape integral statutul persoanei, modernitatea a introdus ideea individului ca subiect politic autonom, purtător de drepturi, libertăți și responsabilități.

Triada libertăți-drepturi-îndatoriri a devenit astfel fundamentul raporturilor dintre cetățean și stat. În forme și registre diferite, toate ideologiile moderne au revendicat emanciparea individului de constrângerile considerate incompatibile cu demnitatea umană: privilegiile de castă, dominația arbitrară, lipsa reprezentării politice, inegalitățile economice sau discriminările sociale. Diferențele dintre ele nu rezidă în obiectivul declarat al emancipării, ci în mijloacele și modelele de organizare socială propuse pentru atingerea acestui scop.

Dosarul tematic al prezentului număr al revistei Polis reunește șaptesprezece contribuții care explozează, din perspective diferite, raportul dintre ideologie, cultură politică și transformările lumii contemporane. Fără a avea pretenția exhaustivității, selecția urmărește să surprindă diversitatea experiențelor istorice și a interpretărilor teoretice care au modelat spațiul politic modern.

Numărul se deschide cu studiul semnat de ambasadorul Vasile Soare, specialist recunoscut în domeniul studiilor central-asiatice și al lumii mongole. În articolul intitulat „Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940. De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea homo sovieticus”, autorul analizează mecanismele prin care puterea sovietică a urmărit transformarea identităților colective din Asia Centrală și integrarea acestora într-un nou proiect politic și civilizațional.

Studiul oferă o radiografie detaliată a procesului de remodelare socială și culturală desfășurat în fostul Turkestan, evidențiind modul în care autoritățile sovietice au încercat să substituie vechile repere religioase, istorice și comunitare cu o nouă identitate construită în jurul idealului *homo sovieticus*. Așa cum arată autorul, acest proces a debutat în perioada leninistă, când politica naționalităților a încurajat constituirea unor noi republici și identități etno-politice, și a continuat sub Stalin într-o formă mult mai coercitivă. Frontierele trasate atunci, adesea fără corespondență cu realitățile istorice și culturale ale regiunii, aveau să genereze tensiuni și

dispute care continuă să influențeze evoluția statelor central-asiatice și după destrămarea Uniunii Sovietice.

Următoarele două contribuții sunt dedicate lui Antonio Gramsci, una dintre figurile intelectuale majore ale secolului al XX-lea, a cărui operă continuă să genereze dezbateri și reinterpretări în contexte istorice și politice profund diferite de cele în care a fost elaborată.

Guido Liguori, profesor de istoria gândirii politice și președinte al International Gramsci Society, semnează studiul „Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică”. Autorul analizează modul în care Palmiro Togliatti, revenit în Italia în anul 1944 după o lungă perioadă petrecută la Moscova, a integrat gândirea gramsciană în procesul de reconstrucție a Partidului Comunist Italian. Din perspectiva lui Liguori, recuperarea lui Gramsci nu a reprezentat doar un exercițiu de legitimare ideologică, ci o veritabilă schimbare de paradigmă. Prin asumarea moștenirii gramsciene, comunismul italian s-a îndepărtat de modelul rigid al Internaționalei a Treia și a acceptat regulile competiției democratice, transformându-se într-un partid de masă integrat în sistemul parlamentar italian.

În aceeași direcție tematică se înscrie și contribuția istoricului Fabrizio Fiume, intitulată sugestiv „Prezent și viitor: Timpul lui Gramsci și viitorul său”. Studiul propune o reflecție asupra actualității gândirii gramsciene într-un context marcat de fragilizarea democrațiilor liberale, de

ascensiunea noilor forme de populism și de consolidarea unor mecanisme tehnocratice care tind să reducă spațiul participării politice. Pentru Fiume, actualitatea lui Gramsci nu rezidă într-o simplă recuperare istorică, ci în capacitatea operei sale de a oferi instrumente conceptuale pentru înțelegerea crizelor contemporane. Autorul argumentează că depășirea impasului democratic actual presupune o regândire profundă a democrației înșăși, prin articularea valorilor sale fundamentale la noile realități sociale, economice și culturale ale secolului XXI.

Profesorul Angelo Chielli propune, în schimb, o incursiune în universul conceptual al ordoliberalismului și în influența exercitată de această doctrină asupra procesului de construcție europeană. Articolul său oferă o interpretare nuanțată a relației dintre piață și stat în tradiția ordoliberală. Așa cum arată autorul, pentru gânditorii acestei școli, piața nu reprezintă o realitate spontană, autoreglată și independentă de intervenția politică, ci o ordine care trebuie construită și protejată prin intermediul unui cadru instituțional solid. Din această perspectivă, statul nu este conceput ca adversar al pieței, ci ca garant al condițiilor care fac posibilă funcționarea acesteia. Studiul oferă astfel o cheie de lectură utilă pentru înțelegerea unor dintre fundamentele intelectuale ale integrării europene.

O perspectivă diferită asupra transformărilor contemporane este

propusă de Silvio Suppa în articolul „De la americanismul expansiv la capitalismul rentier (sau, de la modernitatea dezvoltării la întoarcerea rentei)”. Plecând de la reflecțiile unor autori precum Alexis de Tocqueville, Guglielmo Ferrero și Talcott Parsons, studiul urmărește evoluția democrației moderne și mutațiile care au afectat raportul dintre economie, reprezentare politică și legitimitate socială. Pentru Suppa, democrația occidentală traversează o perioadă de transformări profunde, generate de schimbările economice și culturale ale ultimelor decenii. În acest context, revenirea lui Donald Trump la Casa Albă este interpretată nu doar ca un episod electoral, ci ca expresia unei noi forme de conservatorism, diferită de paradigmele clasice care au dominat politica occidentală în a doua jumătate a secolului trecut.

O reflecție asupra limitelor puterii și asupra condițiilor libertății este propusă de Ion Mihai Greu în studiul său dedicat gândirii lui Étienne de La Boétie și Václav Havel. Deși separați de secole și de contexte istorice radical diferite, cei doi autori sunt reuniți prin preocuparea comună pentru mecanismele prin care dominația politică devine posibilă și pentru formele de rezistență pe care societatea le poate opune acesteia. Analiza lui Greu evidențiază faptul că libertatea nu poate fi redusă la simpla absență a constrângerii, ci presupune existența unor instituții și practici politice capabile să garanteze respectarea drepturilor fundamentale ale individului.

Criza ideologică a Europei contemporane constituie tema contribuției semnate de istoricul și omul politic Andrei Daniel Gheorghe. Pornind de la o perspectivă conservatoare asupra transformărilor recente ale societăților occidentale, autorul examinează efectele produse de globalizare, revoluția tehnologică și intensificarea fenomenelor migratorii asupra modelelor politice tradiționale. În interpretarea sa, erodarea reperelor ideologice clasice a favorizat apariția unor formule politice hibride, marcate de volatilitate doctrinară și de accentuarea polarizării. În acest context, populismul, expansiunea mediului digital și slăbirea identității partidelor tradiționale sunt analizate ca simptome ale unei crize mai profunde a culturii politice europene. Soluția propusă de autor constă în recuperarea valorilor care au stat la baza construcției civilizației europene moderne.

Una dintre contribuțiile teoretice cele mai consistente ale volumului aparține profesorului Anton Carpinski, care, în articolul „Când ideologia destramă sensul comun: cât de fragilă este democrația în Europa de Est? Ideologie, sens comun și variațiile fragilității ordinii democratice în România, Ungaria și Polonia”, deplasează analiza dinspre instituții către dimensiunea epistemică a vieții politice. Argumentul central al studiului este că funcționarea democrației presupune existența unui minim univers comun de semnificații, fără de care competiția politică își pierde inteligibilitatea. Din această perspec-

tivă, ideologia nu este înțeleasă exclusiv ca doctrină politică, ci și ca mecanism de construire și fragmentare a sensului comun, influențând modul în care actorii politici și cetățenii interpretează realitatea socială și politică.

Problematica degradării instituțiilor democratice este continuată de Alexandru Muraru în studiul consacrat evoluției regimului lui Viktor Orbán din Ungaria. Articolul „Construcția statului iliberal și a regimului orbanist în Ungaria: autoritarism, populism, dezagregare democratică și cleptocrație politică” analizează transformările produse după celebrul discurs de la Băile Tușnad din 2014, considerat de mulți observatori momentul de articulare explicită a proiectului iliberal maghiar. Autorul urmărește procesul de concentrare a puterii executive, diminuarea autonomiei instituțiilor democratice, capturarea unei părți importante a spațiului mediatic și consolidarea unor rețele economice dependente de puterea politică. Studiul oferă astfel o perspectivă relevantă asupra provocărilor cu care se confruntă democrațiile central-europene în contextul ascensiunii populismului și al contestării modelului liberal.

Tema populismului este aprofundată în contribuția semnată de Anton Carpinski și Ciprian Iftimoaei, intitulată „Populismul antiintelectual în România după 1990”. Autorii examinează populismul românesc nu doar ca fenomen electoral, ci și ca expresie a unor transformări sociale și culturale mai profunde. Analiza evi-

dențiază legătura dintre ascensiunea discursurilor populiste și crizele de reprezentare, neîncrederea în instituții, slăbirea intermedierei politice și distanțarea progresivă dintre elite și cetățeni. În același timp, studiul atrage atenția asupra dimensiunii antiintelectuale a populismului contemporan, caracterizată prin contestarea expertizei și prin substituirea argumentului rațional cu apelul la emoție și resentiment. Datele sociologice utilizate de autori indică existența unui teren favorabil pentru dezvoltarea unor asemenea tendințe, într-un context marcat de incertitudine socială, neîncredere instituțională și cerere crescută pentru ordine și autoritate.

Analiza transformărilor ideologice contemporane este continuată de profesorul Cristian Bocancea în studiul „Guvernările de mare coaliție și declinul familiilor ideologice tradiționale”. Autorul pornește de la o observație relevantă pentru numeroase democrații europene: ascensiunea forțelor populiste, naționaliste și antisistem nu poate fi explicată exclusiv prin crizele economice sau culturale ale ultimelor decenii, ci și prin slăbirea capacității de diferențiere doctrinară a marilor partide tradiționale. În interpretarea sa, participarea repetată la formule de tip „mare coaliție” a redus intensitatea competiției ideologice și a alimentat percepția existenței unei convergențe excesive între actorii politici consacrați. Paradoxal, tocmai diminuarea conflictului dintre adversarii tradiționali ai scenei politice a creat condiții favorabile afirmă-

rii unor mișcări care contestă ordinea politică existentă.

O contribuție consacrată transformărilor recente ale spectrului politic românesc este semnată de sociologul Dragoș Dragoman, care analizează evoluția partidului Uniunea Salvați România (USR). Studiul examinează apariția și dezvoltarea unei formațiuni care și-a construit identitatea în jurul unor teme asociate noilor clivaje culturale și valorice ale societăților occidentale. Autorul urmărește relația dintre orientarea doctrinară a partidului, receptarea publică a unor teme precum ecologia, egalitatea de gen și noile politici identitare, precum și dificultățile întâmpinate în procesul de extindere electorală și de construire a unor alianțe guvernamentale stabile. Analiza oferă o perspectivă asupra tensiunilor existente între importul unor teme politice specifice spațiului occidental și particularitățile culturale și electorale ale societății românești.

În articolul „Mișcări tectonice ideologice. Primele semne ale Europei viitoare”, Georgeta Condur propune o lectură de ansamblu a transformărilor politice care marchează continentul european. Autoarea utilizează metafora tectonicii pentru a descrie procesele lente, dar profunde, de reșezare a clivajelor politice, identităților colective și sistemelor de valori. Criza financiară din 2008, valurile migratorii, pandemia de COVID-19 și războiul declanșat de Federația Rusă împotriva Ucrainei sunt analizate ca factori care au accelerat schimbări aflate deja în desfăș-

șurare. Pe baza acestor evoluții, studiul conturează mai multe scenarii privind viitorul politic al Europei și atrage atenția asupra necesității unei adaptări instituționale și civice la noile realități ideologice.

O perspectivă complementară este oferită de Sabina-Adina Luca, în articolul „Utilitatea ideologiilor de astăzi și impactul asupra construcției identității, din perspectiva psihologiei politice”. Plecând de la instrumentele conceptuale ale psihologiei politice, autoarea investighează modul în care ideologiile continuă să influențeze procesele de construire a identităților individuale și colective. Studiul evidențiază faptul că, în pofida numeroaselor predicții privind declinul lor, ideologiile rămân cadre esențiale de interpretare a realității sociale, contribuind la definirea apartenențelor, valorilor și orientărilor politice ale indivizilor.

Dimensiunea geopolitică a confruntărilor ideologice contemporane este analizată de Roberta Alma Anastase în articolul „Întoarcerea sferelor de influență: eurasianismul ca proiect revizionist și reconfigurarea securității europene”. Studiul examinează fundamentele ideologice ale politicii externe promovate de Federația Rusă și impactul acestora asupra arhitecturii de securitate europene. Autoarea argumentează că revenirea conceptului de sferă de influență nu poate fi redusă la o simplă reacție geopolitică la extinderea NATO, ci trebuie înțeleasă în contextul unui proiect ideologic mai amplu. Eurasianismul, reinterpretat și

instituționalizat progresiv în perioada regimului Putin, este analizat ca o doctrină cu valențe revizioniste, menită să ofere legitimitate unei noi viziuni asupra raporturilor de putere din spațiul eurasiatic și asupra contestării ordinii europene construite după încheierea Războiului Rece.

O direcție diferită, dar la fel de relevantă pentru înțelegerea transformărilor contemporane, este propusă de Carlo Bosna în studiul „Contextul actual al dreptului internațional umanitar. Evoluție, autonomie, surse normative și protecția patrimoniului cultural ca dimensiune a drepturilor omului”. Autorul aduce în atenție o problemă insuficient explorată în cultura politică românească: raportul dintre protecția patrimoniului cultural și drepturile fundamentale ale omului. Din perspectiva sa, patrimoniul cultural nu poate fi redus la statutul de bun material sau artistic, ci trebuie înțeles ca expresie a memoriei istorice, a identității colective și a continuității unei comunități. Distrugerea deliberată a patrimoniului sau transformarea acestuia în obiectiv militar reprezintă nu doar o încălcare a normelor dreptului internațional umanitar, ci și un atac asupra fundamentelor simbolice care susțin existența unei societăți.

În încheierea dosarului tematic, Mario Di Pumpo propune o analiză a transformărilor conceptului de meritocrație în societățile europene contemporane. Studiul urmărește genealogia intelectuală a termenului și evidențiază mutațiile semantice prin care acesta a trecut, de la semnificația

sa inițială, formulată în registru critic și distopic, la funcția normativă pe care o îndeplinește astăzi în discursul public. Autorul argumentează că, în contextul postdemocrației neoliberale, meritocrația tinde să funcționeze ca un mecanism de legitimare a inegalităților sociale și economice, contribuind la depolitizarea conflictelor și la consolidarea unor forme de putere tehnocratică. În același timp, asocierea dintre discursul meritocratic și diferite forme de politică identitară influențează redefinirea conceptelor de cetățenie, reprezentare și justiție socială în Europa contemporană.

În loc de concluzii

Lectura contribuțiilor reunite în acest număr al revistei *Polis* confirmă un fapt pe care istoria modernității îl ilustrează cu o remarcabilă claritate: ideologiile nu reprezintă simple construcții teoretice, destinate exclusiv reflecției academice. Ele sunt forțe active care modelează percepții, mobilizează comunități, legitimează instituții și influențează direcția în care evoluează societățile.

Începând cu secolul al XVIII-lea, istoria politică a lumii moderne poate fi citită și ca istoria confruntării dintre marile ideologii. Liberalismul, conservatorismul, naționalismul, socialismul, comunismul sau diferitele lor forme contemporane au oferit răspunsuri distincte la întrebările fundamentale privind libertatea, egalitatea, autoritatea, proprietatea, identitatea și organizarea comunității politice. Dincolo de diferențele dintre ele, toate au încercat să ofere o inter-

pretare a lumii și un proiect de transformare a acesteia.

În societățile democratice, ideologiile continuă să reprezinte componente esențiale ale culturii politice, chiar și atunci când granițele doctrinare par mai puțin vizibile decât în trecut. În regimurile autoritare, ele rămân instrumente privilegiate de legitimare și control. Diferența fundamentală constă în faptul că, într-o democrație, competiția dintre idei este deschisă și plurală, în timp ce în sistemele autoritare o singură interpretare a realității tinde să fie impusă de sus în jos.

Experiența ultimelor două secole demonstrează că ideile au capacitatea de a transforma profund societățile. Atunci când instituțiile nu mai răspund așteptărilor colective, când mecanismele reprezentării politice devin rigide sau când elitele își pierd capacitatea de reînnoire, ideologiile reapar cu forță, oferind explicații, speranțe și proiecte alternative de organizare a lumii. Marile transformări politice și sociale ale epocii moderne au fost precedate, aproape întotdeauna, de mutații în planul ideilor.

Din această perspectivă, ideologiile nu aparțin trecutului. Ele continuă să structureze prezentul și să modeleze viitorul. Chiar dacă limbajul, formele și actorii lor se schimbă, nevoia societăților de a interpreta realitatea și de a proiecta alternative rămâne constantă. În fond, istoria modernă și contemporană arată că marile schimbări nu încep prin transformarea instituțiilor, ci prin transformarea ideilor care le fac posibile.

Note

- ¹ Antonio Gramsci, *Caietele din închisoare*, ediție îngrijită de Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin și Angelo Chielli, traducere de Sabin Drăgulin și Ioana Cristea Drăgulin, vol. I–V, Editura Revistei Timpul, Iași, 2025.

- ² Martin Seliger, *Ideology and Politics*, George Allen & Unwin, London, 1976, pp. 11-29. Seliger definește ideologia drept un ansamblu structurat de idei și credințe orientate către explicarea, justificarea și organizarea acțiunii politice, constituind unul dintre elementele centrale ale modernității politice.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special
GRAMSCI, Antonio, *Caietele din închisoare*, ediție îngrijită de Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin și

Angelo Chielli, traducere de Sabin Drăgulin și Ioana Cristea Drăgulin, vol. I–V, Editura Revistei Timpul, Iași, 2025.

SELIGER, Martin, *Ideology and Politics*, George Allen & Unwin, London, 1976.

RECONFIGURĂRI IDEOLOGICE ÎN EUROPA

Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940.

De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea *homo sovieticus*

**[Sovietization of the peoples of Central Asia in the years
1920-1940. From the abolition of old Tur-kestan
to the edification of *homo sovieticus*]**

Vasile SOARE

Abstract: *The national revival temptation of the political elites of Central Asia after the fall of the Monarchy in Russia (following the Revolution of 1917) would be immediately shattered by the new Bolshevik power, which excluded the idea of granting collective rights or forms of autonomy to the Muslim populations of the former Turkestan, using mainly their dynastic and clan-based organization, and less so the national one. Temporarily transformed into an Autonomous Soviet Socialist Republic (1918), Turkestan, whose populations inherited a common history and religion, would disappear as a toponym, in this area the Turkmen and Uzbek Soviet Socialist Republics (1924), Tajik (separated in 1929 from the Uzbek Soviet Socialist Republic), and Kyrgyz and Kazakh (1936) were established in turn. By 1937, the new Central Asian Soviet republics would acquire the unitary political facies desired by the Soviet power and occupy their own place in the new framework of the USSR according to their ethnicity (among Sovietology researchers, however, there is a theory that the borders then drawn by Moscow on national criteria had a relatively artificial character, since there were no unitary populations in the region, clearly delimited from an ethnic and linguistic point of view, which could be politically controlled).*

The article attempts to briefly summarize the methods of the Communist Center in Moscow - of true "engineering" in the social, ethno-linguistic and even spiritual-religious fields – through which in the 1920s-1940s it pursued the Sovietization of the peoples of today's Central Asian region.

Keywords: *political elites, Turkestan, Central Asian Soviet republics, Sovietization, Moscow.*

După căderea monarhiei în Rusia și preluarea puterii de către bolșevici prin Revoluția de la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, elita politică din Asia Centrală, regiune care fusese înglobată în fostul Imperiu Rus în a doua jumătate a sec.19, a fost tentată să abordeze noile realități prin prisma aspectelor naționale și etno-religioase, vizând păstrarea unor forme de autonomie în viitoarea construcție politică din acest spațiu.

Conducerea sovietică nou instalată a oferit în primă fază populațiilor musulmane din Asia Centrală drepturi individuale, refuzând însă să le acorde aceste drepturi sub formă colectivă sau autonomia în cadrul unei republici federative. La rândul lor, musulmanii erau împărțiți în grupuri care activau la nivel regional și grupuri care activau la nivel național. De exemplu, kazahii au pus bazele unei formațiuni statale, intitulată *Autonomia Alaș Orda*, fondatorii acesteia stabilindu-și ca principal obiectiv protejarea în fața amenințării colonizării ruse și influenței culturale din partea tătarilor¹. La fel, printre grupurile politice ale musulmanilor din Turkestan existau și grupuri socialiste, deși nu exista un entuziasm în masă în favoarea noii orânduiri bolșevice. În acest context, populația rusă din orașele central-asiatice era, în majoritate, de orientare socialistă și tentată să îi perceapă pe musulmanii locali drept adversari politici și etnici².

După crearea în 1918 a Republicii Autonome Sovietice Socialiste a Turkestanului, bolșevicii și-au consolidat controlul asupra Asiei Centrale, deși Mișcarea Basmacilor – constituită de grupuri de rezistență de la nivel rural – a continuat să se opună noului regim pentru încă aproape un deceniu. În perioada 1920-1924 au fost înființate Republicile Socialiste Sovietice Kazahă, Turkmenă și Uzbekă³. În urma acestei delimitări pe criterii naționale a Asiei Centrale, Republicile Buhara și Hiva au fost incluse, formal, în componența nou createi Uniuni Sovietice în 1924, ca parte a Republicii Socialiste Sovietice Uzbekă⁴. În acest fel, toponimul „Turkestan” de mai înainte a dispărut. Deși populația Turkestanului împărtășise de-a lungul timpului o istorie și o religie comune, iar limbile literare vorbite – *ciagatai și persana tadjică* – constituiau elemente fundamentale, din punct de vedere al ideii de națiune, toponimul „Turkestan” conținea mult prea multe conotații pan-Turcice pentru a mai putea fi prezervat. În acest fel, crearea mai micilor republici sovietice, cu un puternic caracter turcic, a reprezentat o concesie făcută de Centrul comunist de la Moscova reformatorilor indigeni și membrilor Mișcării Jadidiste, prin care Kremlinul a dorit să le ofere spațiu de mișcare pentru dezvoltarea culturilor turcice sub umbrela comunistă, pusă la dispoziție de conducerea sovietică⁵. Geografia politică a Asiei Centrale avea să continue prin

desprinderea de Republica Sovietică Socialistă Uzbecă, în anul 1929, a Republicii Sovietice Socialiste Autonome Tadjice – care a devenit Republica Sovietică Socialistă Tadjică – și să fie definitivată în 1936, prin crearea, mai întâi a Regiunii Autonome Kârgâzstan, care în final avea să devină Republica Socialistă Sovietică Kârgâză⁶.

Procesul de creare a noilor republici și națiuni⁷ – care a vizat nu mai puțin de 14 milioane de locuitori din Asia Centrală – s-a suprapus Noii Politici Economice, inițiată de V.I. Lenin, și care a continuat până în 1928, când I.V. Stalin avea să îi pună capăt cu brutalitate, mai mult din nevoia conducerii bolșevice de a face față foametei și deficitului de mărfuri și de alimente cu care societatea sovietică s-a confruntat pe perioada și, mai ales, după Războiul civil⁸. Anterior procesului demarat de conducerea bolșevică de construire a unei noi realități teritoriale, politice și naționale în Asia Centrală, formațiunile statale din zonă se bazau mai mult pe principiul dinastic decât pe cel național. Specialiștii în sovietologie – atât cei de dinainte de destrămarea Uniunii Sovietice, cât și cei de după – afirmă că granițele trasate pe criterii naționale au un caracter artificial, o dovadă în acest sens fiind numeroasele enclave din Asia Centrală⁹. Luând în considerare această viziune, se poate afirma că nu existau populații unitare din punct de vedere etnic și lingvistic într-un teritoriu, care să joace rolul unei patrii proprii a acestora, pe care aceste populații să îl

controleze întru totul din punct de vedere politic.

Aceste discuții apar atunci când specialiștii analizează situația din Asia Centrală din punct de vedere etnic și lingvistic și când, de fiecare dată, aduc drept exemplu Uzbekistanul, ale cărui granițe trasate de sovietici sunt considerate „artificiale”, pe motiv că în această țară este un mozaic de dialecte turcice¹⁰, respectiv persana tadjică în sud.

Cu toate acestea, există situații când o minoritate într-un teritoriu dat încetează să mai fie o minoritate, grație ponderii sale numerice sau altor realități, inclusiv a celor de ordin geopolitic. Într-un astfel de caz, întrebarea este dacă integritatea granițelor țării este fundamentată pe ideea identitară și pe loialitatea cetățenilor săi. Aici Asia Centrală ne oferă un exemplu prin Kazahstan, unde populația de origine slavă – care a sporit numeric în urma a câtorva valuri migraționiste în perioada țaristă și sovietică –, ajunsese să reprezinte o problemă nerezolvată și după câștigarea independenței de către Republica Kazahstan în 1991. La rândul său, Tadjikistanul s-a confruntat cu probleme și mai contradictorii – o lipsă de coeziune (caracteristică mai mult nomazilor de origine turcică, ori nu atât persanilor), generată de formațiunile tribale din această țară, care ar fi fost (și este) extrem de necesară pentru edificarea unei identități naționale; pe de altă parte, un element extrem de important și care ar fi putut ajuta elita politică și culturală tadjică să pună bazele unei identități

naționale – și avem în vedere aici limba *farsi*/persană – care este asociat cu un alt centru politic și cultural – Iranul și care nu a putut da definitiv acea doză necesară de patriotism local. Din acest motiv, Samarkand, Buhara sau Shiraz (actualmente în Uzbekistan) aveau să fie percepute pentru mult timp drept adevăratele centre culturale și istorice ale tadjicilor, chiar în detrimentul capitalei Dușanbe¹¹.

Potrivit noii viziuni a liderilor bolșevici, noile state erau fondate pe baza principiului național, fiecare naționalitate având propriul său teritoriu, delimitat de granițe¹². Evident că o astfel de viziune strict națională nu putea să nu intre în coliziune cu internaționalismul proletar împărtășit de unii dintre liderii comuniști musulmani din zonă. Prima victimă a noii politici în domeniul național promovată de Kremlin a fost Mirsaid Sultan Galiev, ale cărui idei au fost supuse unei critici dure, în pofida existenței principiilor moniste ale unității proletariatului, împărtășite de clasa muncitoare și care ar fi trebuit să aibă întâietate în raport cu criteriile național sau etnic. Acesta a fost arestat, închis și, într-un final, avea să sfârșească asemenea altor lideri comuniști în lagărele sovietice¹³.

Așadar, bazele celor cinci republici central-asiatice au fost puse în 1924, deși prima Constituție sovietică fusese adoptată la 30 decembrie 1922. Chiar dacă Constituția le oferea acestora posibilitatea să își ocupe propriul loc în noua armatură a statului sovietic, în funcție de etnicitatea

lor, cu timpul, unele dintre denumirile acestor republici central-asiatice aveau să sufere modificări. Procesul de așezare statală avea să fie finalizat către 1937, când acestea aveau să dobândească faciesul politic unitar, dorit de I.V. Stalin și de puterea sovietică¹⁴.

În cursul acestui amplu proces, fiecare dintre cele cinci republici au primit statutul de republici unionale: R.S.S.Uzbecă și R.S.S.Turkmenă - în 1924, R.S.S.Tadjică - în 1929, R.S.S.Kazahă și R.S.S.Kîrgîză - în 1936. În 1937, Parlamentele celor cinci republici au ratificat noua Constituție unională din 1936, care avea să fie în vigoare până în 1978, când L.I. Brejnev decide să o înlocuiască. Potrivit noii Constituții, denumirea republicilor avea la bază etnonimul grupului de populație majoritar, la care se adăuga, evident, potrivit realităților politice, adjectivele „sovietică și socialistă”. Unele dintre ele – Uzbecă și Tadjică – aveau să mai primească în componența denumirii lor și adjectivul „federativă”, având în vedere că, în interiorul acestora ființau diverse forme de autonomii, cum ar fi cazul Republicii Autonome Socialiste Sovietice Karakalpakă din R.S.S.F.Uzbecă, sau al Regiunii Autonome Gorno-Badakhșan, din R.S.S.F.Tadjică¹⁵.

Factorul etno-lingvistic. Conducerea republicilor era asigurată de către un reprezentant al populației majoritare, care, însă, era „dublat” de un adjunct de origine slavă (rus sau ucrainean). În plan cultural și lingvistic, tipăriturile erau în limba rusă și

cea națională, după aceleași criterii fiind organizate și unele instituții, care nu erau altceva decât filiale ale celor de la Centru (e.g.: Academia de Științe a Uniunii Sovietice, Uniunea Scriitorilor etc.)¹⁶. Așadar, guvernul sovietic decisese să pună la fundația viitoarelor republici central-asiatice principiul național, care, în realitate, cu excepția unui număr restrâns de adepți locali ai modernizării, nu era întru totul împărtășit de marea majoritate a populației.

În timp, extrem de complicata structură etnică din regiune nu va face altceva decât să complice și mai mult situația. Toate deciziile adoptate de conducerea sovietică în această problemă au avut un caracter arbitrar, justificate prin studii de ordin etnografic și lingvistic. Se poate afirma că amplul demers sovietic din zona Asiei Centrale poate fi considerat un proiect de „inginerie” în domeniul social și etnic. În acest context, limba a dobândit rolul unei adevărate hârtii de turnesol, fiind utilizată pentru stabilirea noii identități sovietice¹⁷. Așa se face că, în prezent, una dintre consecințele politicii promovate atunci de către bolșevici în domeniul lingvistic este aceea că originea actualelor limbi vorbite în Asia Centrală, procesul de formare a lor și legăturile acestora cu limbile moderne constituie realități obiective care au o importanță de ordin politic extrem de mare, evident, cu consecințele care decurg de aici¹⁸.

Republica Socialistă Sovietică Uzbekă, care era și cea mai populată dintre republicile central-asiatice, a

oferit posibilitatea intelighenției locale, care manifesta o puternică simpatie față de panturcism, de a avea propriul stat turcic. În scurt timp, etnonimul „*uzbek*” l-a înlocuit pe tradiționalul „*türkî*”, care făcea o trimitere directă la originea istorică a popoarelor turcice (vechiul Turkestan), dar și la panturcism și la Turcia, aflată la acea vreme sub impactul amplelor transformări revoluționare inițiate de Junii Turci, care erau urmărite cu un extrem de mare interes de intelighenția turcică a Asiei Centrale¹⁹. Această substituție de etnonime avea, în realitate, o semnificație cu mult mai profundă decât părea la prima vedere: impunerea spre utilizare a limbii uzbece pentru desemnarea unor popoare, care, anterior, nu folosiseră acest termen și în a căror istorie bilingvismul turcic și persanotadjik era de veche dată, nu a reprezentat altceva decât victoria finală obținută de regimul bolșevic împotriva Jadidiștilor și a altor reformatori, fapt confirmat și de datele recensământului desfășurat de autorități în 1926²⁰.

Începând cu mijlocul anilor '20 ai secolului trecut, toți locuitorii acestei republici, indiferent de specificul lor lingvistic sau de altă natură, au fost denumiți oficial *uzbeci*, etnonim care, pentru mulți dintre ei, nu reprezenta nimic. R.S.S.Uzbekă primise în componența sa Buhara și Samarkand, două orașe istorice a căror populație era preponderent de origine tadjică. Această nouă realitate etno-lingvistică nu a fost pe placul locuitorilor noii republici Tadjikistan, care

s-a văzut pusă într-o stare de inferioritate de vecinul Uzbekistan. La rândul său, Centrul urmărea cu atenție aceste discuții și rivalități de ordin etno-lingvistic care au început să se facă simțite din a doua jumătate a anilor '20, exploatându-le cu scopul de a pune capăt aspirațiilor panturci-ce ale unora dintre intelectualii uzbeki din acea perioadă²¹.

În timp, politica promovată de autoritățile comuniste a favorizat apariția unui sentiment identitar la nivelul uzbekilor, tadjicilor și al celorlalte populații din zonă²². Cu toate acestea, atât în perioada sovietică, cât și după proclamarea independenței în 1991, în republicile din Asia Centrală, vechea separație pe criteriul de clan și regiune a continuat să supraviețuiască, luând forma grupurilor fracționiste, care, adesea, și-au conferit o fațadă ideologică și care au continuat să se lupte pentru putere. În Turkmenistan, Kirghizia și Uzbekistan, identitatea de tip tribal sau de clan continuă și în prezent să constituie o realitate a vieții politice, în timp ce în Kazahstan, filiația dintre actualele fracțiuni politice și cele trei *Juz*-uri kazahe (anterior, Hoardele Mare, Mijlocie și Mică) modelează viața politică internă²³.

Revenind la perioada anilor '20-'30 ai secolului trecut, fiecare dintre aceste popoare noi a pretins o istorie diferită de cea a vecinilor săi, o literatură și un folclor proprii și, evident, propria limbă și propriul alfabet. Aceste pretenții de unicitate au survenit în condițiile în care, vreme de secole, în cele mai multe rânduri,

aceste popoare au fost unite între ele printr-o istorie comună²⁴, derulată într-un spațiu comun. Politicieni și oameni de știință au încercat să răspundă acestor nevoi de ordin politic, alegând drept limbi naționale unele dialecte. De asemenea, pentru a rezolva problemele de ordin lingvistic, în perioada 1927-1928, kirghizii, turkmenii, uzbekii, kazahii și karakalpaicii au adoptat scrierea latină, fiind urmați la scurt timp și de tadjici. Către sfârșitul anilor '30, guvernul sovietic a decis însă să uniformizeze, din punct de vedere lingvistic, toate republicile din Asia Centrală, dispunând înlocuirea alfabetului latin cu cel chirilic, proces finalizat în 1942. În acest fel, limba rusă a devenit *lingua franca* Imperiului sovietic, având statut de limbă obligatorie în instituțiile de învățământ. Pe termen scurt și mediu, obiectivul urmărit de Kremlin era acela de a lega între ele diversele naționalități de pe cuprinsul vastului imperiu. Pe termen lung, bolșevicii vizau edificarea unui *homo sovieticus*, care nu putea fi altfel decât vorbitor de limbă rusă²⁵.

Educația în Asia Centrală după instaurarea sistemului sovietic. Grație eforturilor susținute depuse de către noile autorități sovietice, imediat s-au obținut performanțe extrem de bune în ceea ce privește alfabetizarea populațiilor din Asia Centrală, mai ales în rândul copiilor cu vârstă școlară. Rezultatele multumitoare au fost obținute și în raport cu populația matură, care a făcut obiectul unei ample campanii de lichidare a analfabetismului.

Sistemul de educație de la nivel republican, în toate formele sale, a fost reorganizat, extins și unificat, conform standardelor sovietice. Această realitate a fost extinsă și la instituțiile de învățământ superior și la institutele de cercetare.

Reducerea numărului de persoane analfabete și creșterea accesibilității sistemului de educație au facilitat creșterea și răspândirea mass mediei tipărite, tirajele crescând simțitor, iar aceasta fiind tipărită în toate cele cinci limbi din zonă. În acest fel, Centrul de la Moscova a contribuit la formarea a șase noi limbi literare: uzbekă, kazahă, kârgază, turkmenă, tajică și karakalpakă, într-o zonă în care, anterior, pentru scriere fuseseră utilizate dialectul ceagatailor turcici și farsi/persana.

Toate aceste transformări au avut, în ultimă instanță, drept consecință distrugerea „vechii ordini sociale” și instaurarea alteia noi. În fapt, și republicile central-asiatice aveau să facă obiectul aceluiași experiment social promovat în Rusia Sovietică, după preluarea puterii de către bolșevici. În paralel cu colectivizarea forțată și cu industrializarea accelerată, are loc un proces de emancipare a femeilor din lumea musulmană, care dobândesc drepturi egale cu bărbații și cărora noul regim sovietic le oferă posibilitatea să își depășească condiția prin extinderea accesului la educație și la muncă. Nu în ultimul rând, segregatia pe criteriul etnic, practică de autoritățile imperiale ruse înainte de 1917 și prin care populația era împărțită în ruși și nativi, a fost anulată și înlocui-

tă cu un internaționalism proletar, care le asigura tuturor, cel puțin teoretic și declarativ, egalitatea în drepturi și de șanse²⁶.

O altă consecință a politicilor promovate în Asia Centrală de coloniștii ruși (și de cei de dinainte de 1917, și de cei de după) a fost stimularea creșterii demografice și creșterea gradului de urbanizare. Recensămintele desfășurate periodic începând cu 1924 și terminând cu cel din 1989, atestă o creștere constantă a populației, care, potrivit datelor recensământului din ajunul destrămării URSS (1989), ajunsese la 49.119.267 de persoane²⁷. Evident că o parte din acest număr era formată de imigranții sosiți de bună voie sau exilați în zonă (mai ales cei din Rusia și din Ucraina) și al căror număr, în Kazahstan și în marile centre urbane ale Asiei Centrale (Tașkent, Alma-Ata, Bișkek) era destul de mare.

Noua elită comunistă locală a pus bazele unei noi aristocrații birocratice într-o societate care se presupunea a fi fără clase. Fără ca, cel puțin teoretic, interesele clasei muncitoare să își fi pierdut vreun moment însemnătatea pentru politica promovată de conducerea statului, ele au fost din ce în ce mai mult supuse intereselor noii clase formată din birocrăția comunistă²⁸.

La nivelul întregii Uniuni Sovietice, deci și al Asiei Centrale, acest lucru a facilitat instaurarea treptată a stagnării și a unui climat psihologic artificial, care, la rândul său a favorizat ciocnirea dintre coloniștii șovini și populațiile din zonă, în pofida internaționalismului proletar²⁹.

În această privință, rolul limbii și al culturii ruse, precum și al modelelor care urmau să fie adoptate, în final, au fost extrem de importante. Pentru toate republicile Asiei Centrale, limba rusă a reprezentat limba de stat și a avut un rol foarte important în așa-numita rutină bilingvă din viața socială, dar și la nivelul dimensiunii sale „internaționale”: limba rusă se întrepătrunde cu limbile vorbite de populațiile locale prin intermediul alfabetului și al fondului principal de cuvinte. Din acest punct de vedere, un moment important în evoluția republicilor central-asiatice l-a constituit tranziția de la alfabetul latin la cel chirilic, impusă de Moscova în 1940, proces în cursul căruia au avut loc o serie de transformări de ordin lingvistic, prin care conducerea de la Kremlin a urmărit să anihileze orice manifestare naționalistă. În acest context, au loc redenumiri de localități și de străzi, proces menit să confere o nouă identitate internaționalistă.

În plan religios, având în vedere ateismul promovat de regimul sovietic și rolul conducător asumat de Partidul Comunist, în toate Constituțiile promulgate în perioada 1917-1991 nu exista niciun fel de referire la religie. Este îndeobște cunoscut faptul că, înainte de 1917, Islamul deținea un loc de prim rang în viața populațiilor din Asia Centrală. Acesta este și mo-

tivul pentru care noua putere sovietică a depus eforturi constante, consecutive și considerabile pentru a șterge Islamul din memoria și mentalul colectiv al celor care-l împărtășeau și de a-l înlocui cu „ateismul științific” și, în final, cu comunismul. Cu toate acestea, eforturile autorităților sovietice centrale și republicane nu au dat rezultatele scontate, iar acestea au fost nevoite să accepte existența unor structuri religioase, aflate însă sub controlul statului: astfel, în 1942, la Tașkent, a fost înființată Direcția Musulmanilor din Asia Mijlocie și Kazahstan, iar autoritățile au permis funcționarea în zonă a unui număr redus de moschei. Educația muftiilor și a imamilor era asigurată prin funcționarea a două medrese — la Tașkent (“Barak Han”) și la Buhara.

La originea deciziei sovietice de a accepta existența unui „islam controlat” s-au aflat următoarele rațiuni: a) realitatea din Asia Centrală o imita pe aceea din R.S.F.S. Rusă, unde Bisericii Ortodoxe, a cărei Patriarhie i se interzisese să mai funcționeze în 1925, i s-a permis să își reia activitatea în 1943, prin reînființarea Patriarhiei Ruse; b) dorința de a evita eventualele reproșuri care ar fi putut să vină din partea șefilor de state și a delegațiilor oficiale din statele musulmane străine, care vizitau regulat Uniunea Sovietică și, mai ales, Asia Centrală.

Note

¹ Hooman Peimani, *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009, p. 124; vezi, pe larg,

pentru factologie, și A.K. Boceagov, *Alaș-Orda. Kratkii istoriceskii ocerk o naționalno-burjuaznom dvijenii v Kazahstane perioada 1917-1919 gg.*, Kzıl-Orda, 1927.

- ² G. Safarov, *Kolonialnaia revoliuția, opăt Turkestana*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1921, p. 67.
- ³ R. Abduşukurov, *Oktiabrskaiia revoliuția: Rasvet uzbekskoi sotsialisticheskoi nații i sblijenie ee s națiami SSSR*, Taşkent, Cospolit Izdatelstvo Uzbekskoi SSR, 1962, p. 32 și urm.
- ⁴ Baymirza Hayit, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, Leske Verlag, 1956, p. 157.
- ⁵ E. H. Carr, *History of Soviet Russia*, London, MacMillan, 1954, pp. 286-287.
- ⁶ S. Radjabov, *Etapî razvitiia sovetskogo gosudarstvennogo stroia v Srednei Azii*, în „Sovetskoe gosudarstvo i pravo”, No. 11, Noiabrie, 1948, p. 66.
- ⁷ Michael Bruchis, *The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic Population*, în vol. *The USSR and the Muslim World*, ed. Yaacov Ro'i, London, George Allen & Unwin, 1984, pp. 176-177.
- ⁸ I. Hodorov, *Naționalinoe razmejevanie Srednei Azii*, în „Novii Vostok”, No. 8/9 (1925), p. 68 și urm.
- ⁹ O dovadă în sprijinul acestei afirmații ar fi incidentele sângeroase petrecute în iunie 1990, în Regiunea Osh, din Kirghizia, unde au avut loc ciocniri între o amplă minoritate uzbekă și majoritatea kirghiză naționalistă. Vezi, pe larg, M.A. Jirohov, *Semena raspada: voinî i konfliktî na territorii bîvșego SSSR*, Sankt-Peterburg, VHB-Peterburg, 2012, pp. 89-104.
- ¹⁰ Vezi, A.Iu. Iakubovski, *K voprous ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, Taşkent, f.e., 1941, pp. 1-20; V. Kun, *Izucenie entograficeskogo Turkestana*, în „Novii Vostok”, nr. 6, 1924, p. 351; Adid Halid, *Uzbekistan: rojdenie nații*, „Neprikosnovennii zapas”, nr. 4 (78), 2011, pp. 35-50.
- ¹¹ Acest proces a fost excelent descris în vol. A. Haugen, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, 2003.
- ¹² Z. Bikkulova, *Boriba part-organizații Karakalpakii za preodolenie patriarkhalino-feodalinih otnoșenii v bîtu*, în vol. *Naucinie trudî aspirantov*, Taşkent, Taşkentskii Gosudarstvennii Universitet imeni V.I. Lenina, 1962, pp. 37-40.
- ¹³ *Istoriia kazahskoi SSR, epoha soșializma*, Alma Ata, Izdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1963, p. 298.
- ¹⁴ O privire concisă asupra modului de constituire a statului sovietic, din punct de vedere politic și constituțional, vezi la R. Vaidyanath, *The Formation of the Soviet Central Asian Republics*, Peoples Publishing House, New Delhi, 1967.
- ¹⁵ H.T. Tursunov, *Obrazovanie Uzbekskoi sovetskoi soșialiceskoi respubliki*, Izdatelstvo Akademii nauk Uzbekskoi SSR, Taşkent, 1957, pp. 117-118. Pentru RSFS Tadjikă, vezi S.S. Sadiiev, *Istoriia tadjikskogo naroda. Kratkii kurs lekții*, Dușanbe, f.e., 2012, p. 103.
- ¹⁶ Acest dualism lingvistic este vizibil, mai ales, la nivelul publicațiilor: în RSSF Uzbekă, cunoscuta revistă literară „Novii Mir”, avea o ediție locală, bilunară, intitulată „Sharq Yulduzi” (editată de filiala uzbekă a Uniunii Scriitorilor din URSS). O situație asemănătoare exista și în privința Marii Enciclopedii Sovietice, care avea ediții locale, la nivelul tuturor celor 16 republici unionale. În republicile central-asiatice, au fost tipărite ediții în limbile kazahă, uzbekă, turkmenă, tadjică și kârgâză.

- Vezi Geoffrey Wheeler, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1964, p. 152.
- ¹⁷ Jacob Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001, p. 7.
- ¹⁸ A. Poțeluevskii, „Iazykostroitelstvo Turkmenii i ego osnovnîe problem”, în *Revoluțiia i naționalinosti*, No. 67 Sentiabri 1935, pp. 42-50.
- ¹⁹ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 2006, pp. 89-91; vezi, pe larg, și clasică lucrare a lui Hélène Carrère d'Encausse, *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, traducere de Quintin Hoare, Berkeley, University of California Press, 1988.
- ²⁰ Vezi, pe larg, Anatoli Vișniovski, „Azii: nezaversionnaia modernizațiia”, în *Vestnik Evrazii*, No. 2, 1996, pp. 131-153.
- ²¹ Serghei Abașin, *Naționalizm v Srednei Azii. V poiskah identicinosti*, Sankt-Peterburg, Izdatelstvo Aleteiia, 2007, pp. 186-189.
- ²² Vezi capitolul „The Soviet Assault on Islam”, în vol. Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley, University of California Press, 2007, pp. 50-84.
- ²³ Dilip Hiro, *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyz*, New York, Overlook Duckworth, 2009, p. 239 și urm.
- ²⁴ Bert G. Fragner, „Soviet Nationalism”: An Ideological Legacy to the Independent Republics of Central Asia”, în vol. *Identity, Politics in Central Asia and the Muslim World*, Willem van Schendel, Erich J. Zürcher, eds., London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 13-35.
- ²⁵ Vezi excelentul studiu aparținând lui Hélène Carrère d'Encausse, „Determinant and Parameters of Soviet Nationality Policy”, în vol. Jeremy Azrael, *Soviet Nationality: Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, pp. 39-59; Robert Conquest, ed., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London, The Bodley Head, 1967.
- ²⁶ Jacob Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001, pp. 69-70.
- ²⁷ Vezi, pe larg, John O. Voll, „Central Asia as Part of the Modern Islamic World”, în vol. Beatrice Manz, ed., *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1994, pp. 62-81.
- ²⁸ B.Z. Rumber, *Soviet Central Asia: A Tragic Experiment*, Winchester-Massachusetts, 1989, p. 179.
- ²⁹ Steven Burg, „Central Asian Elite Mobility and Political Change in the Soviet Union”, în *Central Asian Survey* 5, no. 3-4, 1986, pp. 77-90.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

ABAȘIN, Serghei, *Naționalizm v Srednei Azii. V poiskah identicinosti*, Sankt-Peterburg, Izdatelstvo Aleteiia, 2007.

ABDUȘUKUROV, R., *Oktiabrskaiia revoliuțiia: Rasvet uzbekskoi sotsialisticheskoi nații i sblienie ee s națiami SSSR*, Tașkent, Cospolit Izdatelstvo Uzbekskoi SSR, 1962.

- BOCEAGOV, A.K., *Alaş-Orda. Kratkii istoriceskii ocerk o naționalno-burjuaznom dvijenii v Kazahstane perioada 1917-1919 gg.*, Kzıl-Orda, 1927.
- CARR, E. H., *History of Soviet Russia*, London, MacMillan, 1954.
- CONQUEST, Robert, ed., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London, The Bodley Head, 1967.
- CREWS, D. Robert, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 2006, pp. 89-91.
- d'ENCAUSSE, Carrère Hélène, *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, traducere de Quintin Hoare, Berkeley, University of California Press, 1988.
- HAYIT, Baymirza, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, Leske Verlag, 1956, p. 157.
- HAUGEN, A., *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, 2003.
- HIRO, Dilip, *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyz*, New York, Overlook Duckworth, 2009.
- JIROHOV, M.A., *Semena raspada: voini i konfliktii na territorii bivșego SSSR*, Sankt-Peterburg, VHB-Peterburg, 2012.
- IAKUBOVSKI, A.Iu., *K voprous ob etnogheneze uzbekskogo naroda*, Tașkent, f.e., 1941.
- Istoriia kazahskoi SSR, epoha soșializma*, Alma Ata, Izdatelistvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1963.
- LANDAU, Jacob, Heinkele- Kellner Barbara, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001.
- PEIMANI, Hooman, *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009.
- RUMBER, B.Z., *Soviet Central Asia: A Tragic Experiment*, Winchester-Massachusetts, 1989.
- SADIEV, S.S., *Istoriia tadjikskogo naroda. Kratkii kurs lekčii*, Dușanbe, f.e., 2012.
- SAFAROV, G., *Kolonialinaia revoliučiia, opât Turkestana*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelistvo, 1921.
- TURSUNOV, H.T., *Obrazovanie Uzbekskoi sovetsoi soșialiceskoi respubliki*, Izdatelistvo Akademii nauk Uzbekskoi SSR, Tașkent, 1957.
- VAIDYANATH, R., *The Formation of the Soviet Central Asian Republics*, Peoples Publishing House, New Delhi, 1967.
- WHEELER, Geogffrey, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1964.
- Articole și studii**
- BIKKULOVA, Z., „Boriba part-organizații Karakalpakii za preodolenie patriarkhalino-feodalinih otnoșenii v bitu”, în vol. *Naucinie trudii aspirantov*, Tașkent, Tașkentskii Gosudarstvennii Universitet imeni V.I. Lenina, 1962, pp. 37-40.
- BRUCHIS, Michael, „The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic Population”, în vol. *The USSR and the Muslim World*, ed. Yaacov Ro'i, London, George Allen & Unwin, 1984, pp. 176-177.
- BURG, Steven, „Central Asian Elite Mobility and Political Change in the Soviet Union”, în *Central Asian Survey* 5, no. 3-4, 1986, pp. 77-90.
- d'ENCAUSSE, Carrère Hélène, „Determinant and Parameters of Soviet Nationality Policy”, în vol. Jeremy Azrael, *Soviet Nationality:*

- Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, pp. 39-59.
- FRAGNER, G., Bert, „Soviet Nationalism”: An Ideological Legacy to the Independent Republics of Central Asia”, în vol. *Identity, Politics in Central Asia and the Muslim World*, Willem van Schendel, Erich J. Zürcher, eds., London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 13-35.
- HALID, Adid, „Uzbekistan: rojdenie nații”, *Neprikosnovennii zapas*, nr. 4 (78), 2011, pp. 35-50.
- HODOROV, I., „Naționalinoe razmejevanie Srednei Azii”, în *Novii Vostok*, No. 8/9 (1925), p. 68 și urm.
- KUN, V., „Izucenie entograficeskogo Turkestana”, în *Novii Vostok*, nr. 6, 1924, p. 351.
- POŢELUEVSKII, A., „Jazykostroitelstvo Turkmenii i ego osnovnîe problemî”, în *Revoliūtiia i naționalinosti*, No. 67 Sentiabri 1935, pp. 42-50.
- RADJABOV, S., „Etapî razvitiia sovetskogo gosudarstvennogo stroia v Srednei Azii”, în *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, No. 11, Noiabri 1948, p. 66.
- VIȘNIOVSKI, „Anatoli, Aziia: nezaverșionnaia modernizația”, în *Vestnik Evrazii*, No. 2, 1996, pp. 131-153.
- VOLL, O. John, „Central Asia as Part of the Modern Islamic World”, în vol. Beatrice Manz, ed., *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1994, pp. 62-81.

Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică

[Gramsci's legacy and the politics of Italian communists
in the post-war period]

Guido LIGUORI

Abstract: *Although, since his return to Italy in 1944, Palmiro Togliatti consistently referred to Antonio Gramsci (who had died in 1937) to provide theoretical foundation for his work to rebuild the Italian Communist Party as a mass party, far from the paradigms of the Third International, and for his policy of embracing parliamentary democracy and collaborating with all other anti-fascist political forces, most of the innovations he introduced through his actions came from his own experience and cultural and political perspective. However, his reference to Gramsci served to lend authority to his new politics, and the diffusion of Gramsci's writings was also due, in addition to the cultural affinities between the two, to the need to dialogue with non-Communist and even non-Marxist intellectuals, thanks to the example of a great Communist intellectual like Gramsci.*

Keywords: *Italian political history, History of contemporary political thought, Italian Communist Party, Gramsci's Interpretations, Palmiro Togliatti.*

Togliatti, propagator și interpret al lui Gramsci

Antonio Gramsci – cel mai mare gânditor italian al secolului al XX-lea și astăzi cel mai citit gânditor italian din lume – a murit în 1937, după aproape douăzeci de ani de închisoare și boli agravate inexorabil de detenție. A fost arestat în noiembrie 1926, într-o perioadă în care fascismul devenise definitiv un regim dictatorial¹. Înainte de arestarea sa, Gramsci fusese mai întâi un tânăr

jurnalist socialist, apoi liderul unui mic partid comunist: puțini îi cunoșteau numele, chiar dacă faima sa depășise deja granițele partidului său, iar profunzimea scrierilor sale jurnalistice din 1916 până în 1922 atrăsese atenția unor mari oameni de cultură, precum Piero Gobetti, Giuseppe Prezzolini, Benedetto Croce și mulți alții².

Palmiro Togliatti a fost principalul arhitect al succesului gândirii lui Gramsci. Prieten și tovarăș al lui Gramsci încă din perioada facultății

(ambii s-au înscris la Universitatea din Torino în 1911 datorită unei burse, dar Gramsci nu a absolvit niciodată, absorbit de politică și jurnalism militant), Togliatti a devenit liderul comuniștilor italieni după arestarea lui Gramsci și a rămas așa până la moartea sa, în 1964³.

Deja prieten și colaborator al lui Gramsci încă din perioada facultății – ambii reușiseră să se înscrie la Universitatea din Torino în 1911 datorită unei burse, dar Gramsci nu a absolvit niciodată, din cauza resurselor financiare insuficiente, a sănătății sale și a pasiunii sale pentru politică și jurnalism militant – Togliatti a devenit liderul comuniștilor italieni după arestarea lui Gramsci și a rămas așa până la moartea sa.

Togliatti a fost un lider al Internaționalei Comuniste⁴, al doilea după Dimitrov (și bineînțeles Stalin).

S-a adaptat pentru a urma o politică pe care în anii 1929-1933 nu a împărtășit-o în mod explicit, din motive de supraviețuire politică, deoarece micul Partid Comunist Italian (PCI⁵) nu ar fi putut supraviețui fără un ajutor extern puternic, confruntat cu o țară complet dominată timp de mulți ani de Mussolini și fascism.

Totuși, la întoarcerea în Italia în 1944, Togliatti a făcut o alegere curajoasă și fără rezerve pentru democrația politico-parlamentară, deși cu speranța că o astfel de democrație ar putea deveni o „democrație progresistă”, adică cu elemente pronunțate de solidaritate socială, guvernare publică a economiei și stat social, așa cum prevedea în mod explicit Constituția

italiană din 1948 – scrisă cu contribuția sa⁶ decisivă și făcută posibilă prin colaborarea tuturor partidelor antifasciste.

În această nouă situație – impresionat de *Caietele*⁷ și *Scrisorile* pe care Gramsci le scrisese în închisoare și le citise în exilul său din Uniunea Sovietică în timpul războiului – Togliatti a decis să-l publice pe Gramsci și să-l facă fundamentul, baza politicii și culturii comuniștilor italieni⁸.

Fără munca lui Togliatti ca editor și interpret, fără decizia sa neașteptată de a-l face pe Gramsci o figură cheie în reconstrucția Partidului Comunist Italian în Italia democratică, Gramsci nu ar fi fost Gramsci-ul pe care îl cunoaștem astăzi.

Ar fi fost amintit doar ca un martir antifascist, dar nu am fi știut nimic timp de multe decenii despre imensa sa muncă în închisoare. Poate că „Caietele”, scrise în închisoare și duse în Uniunea Sovietică după moartea sa în 1937, ar fi fost redescoperite și publicate abia în anii 1990 (într-un context istoric și politic complet diferit), după ce au rămas îngropate în Arhivele Moscovei, din cauza heterodoxiei evidente a gândirii lui Gramsci față de liniile directe ale Diamat-ului lui Stalin. Ar fi durat ani de zile pentru a le descifra și înțelege, presupunând că o astfel de lucrare ar fi fost încercată cu angajamentul necesar după sfârșitul „socialismului real” și al Partidului Comunist Italian, la începutul anilor 1990.

„Politica” lui Gramsci, „tradusă” de Palmiro Togliatti

De ce a ales Togliatti să-l facă pe Gramsci, începând cu 1944-1945, una dintre figurile cheie ale activității sale politice și culturale într-o Italie încă afectată de război și care abia ieșea din fascism?

În primul rând, a existat cu siguranță prietenia și admirația de lungă durată pe care le-a avut întotdeauna pentru Gramsci încă din anii 1910, când gânditorul sard fusese profesorul și ghidul său. Această admirație și devotament prietenos au rămas ferme chiar dacă în 1926 cei doi lideri ai Partidului Comunist Italian se ciocniseră cu putere din cauza luptelor interne din cadrul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice⁹.

Mai mult, dincolo de considerațiile strict politice, Gramsci și Togliatti au împărtășit același background cultural, acela al unui marxism antipozitivist (deci antieconomist și antideterminist), puternic influențat de climatul cultural al Italiei din primii douăzeci de ani ai secolului al XX-lea și de filozofii – în primul rând filosofia neoidealistă a lui Croce și Gentile – care postulau o reevaluare a elementului subiectiv și au fost, prin urmare, greșit înțelese de marxismul clasic al celei de-a Doua Internaționale.

Dar au existat și alte motive care au determinat alegerea lui Togliatti: mai presus de toate, el dorea să se distanțeze de marxism-leninismul sovietic din epoca stalinistă, chiar dacă nu explicit, adică fără a provoca o ruptură între PCI și PCUS. Această

ruptură – în anii de admirație larg răspândită pentru Uniunea Sovietică, care oprise și învinsese nazi-fascismul, și apoi a „Războiului Rece” – membrii și alegătorii partidului său nu ar fi înțeles-o și pe care el însuși nu o credea posibilă din mai multe motive. Togliatti credea că, comuniștii puteau deveni o forță politică puternică și decisivă în Italia numai dacă nu „copiau” pur și simplu modul de a fi și de a face politica al comuniștilor sovietici, cultura lor politică; numai dacă comuniștii italieni își dezvoltau propriul mod de a fi, propria identitate originală, adânc înrădăcinată în istoria și realitatea națională.

În aceste condiții, Gramsci îl ajuta pe Togliatti pentru atingerea a trei scopuri:

a) să-și vaccineze treptat partidul (fără rupturi senzaționale cu sovieticii, pe care nu și le putea permite) împotriva marxismului-leninismului și a mitului Uniunii Sovietice și Stalin, care era atunci larg răspândit nu doar printre comuniști, ci printre toate partidele, deoarece Stalin jucase un rol esențial în înfrângerea nazismului și fascismului: în *Caietele din închisoare* regăsim o critică severă a marxismului-leninismului sovietic – pe care Gramsci îl acuza că este prea simplist, grosolan și economicist – și formularea unui marxism diferit și a unui mod de a înțelege politica care își avea rădăcinile în istoria și cultura națională;

b) să înceapă, grație lui Gramsci și scrierilor sale din închisoare, să aibă relații de colaborare cu alte forțe politice democratice și antifasciste,

înlocuind conceptul tradițional leninist al „dictaturii proletariatului” și mitul acaparării violente a puterii (care era, de altfel, imposibilă într-o lume împărțită în două prin acordurile dintre marile puteri care au câștigat al Doilea Război Mondial) cu terenul indicat de Gramsci pentru lupta pentru hegemonie;

c) să atragă toți intelectualii în Partidul Comunist Italian, chiar și pe cei care nu erau marxști sau comuniști, arătându-le măreția gândirii lui Gramsci și capacitatea sa de a analiza și discuta, fără anateme sau prejudecăți, marii gânditori ai epocii moderne, în special pe cei italieni – de la Machiavelli la Manzoni, de la Benedetto Croce la Giovanni Gentile (care fusese și el fascist) și mulți alții.

Din aceste motive, la întoarcerea în Italia în martie 1944, Togliatti și-a prezentat politica de unitate antifascistă drept „politica lui Gramsci”¹⁰, chiar dacă majoritatea inovațiilor politice și statute pe care le-a adoptat au fost mai degrabă ale sale, ale lui Togliatti, decât ale lui Gramsci.

Togliatti, de exemplu, dorea ca PCI să permită apartenența la partid bazată exclusiv pe aderarea la programul său politic, lăsând libertatea de alegere în chestiuni filosofice, culturale și religioase. Togliatti dorea, de asemenea, ca „Partidul său” comunist – pe care el însuși îl numea „noul partid” – să fie un „partid de masă” și nu un „partid de cadre” (adică doar „revoluționari profesioniști”), departe de modelele celei de-a Treia Internaționale, dominat de o componentă restrânsă definitivă. Era un partid care

trebuia să participe sincer la democrația parlamentară și să aibă un caracter național puternic, fără a renunța la legăturile sale cu Uniunea Sovietică, ci afirmându-și propriul „drum național către socialism” independent față de aceasta din urmă.

În 1944, Gramsci era necunoscut majorității oamenilor, chiar și militanților Partidului Comunist Italian. Togliatti a fost cel care l-a făcut figura politică și culturală a comuniștilor italieni.

Acest lucru era valabil și în cazul multora dintre liderii partidului său, care crescuseră în exil în timpul fascismului, înconjurați de mitul Uniunii Sovietice și al lui Stalin, și îl consideraseră pe Gramsci prea diferit de ei, un eretic sau un disident. Din acest motiv, Togliatti – odată întors în Italia – a preferat să favorizeze promovarea unei noi generații de tineri ce crescuseră în timpul fascismului și care se apropiaseră de Partidul Comunist Italian și de conspirația antifascistă abia spre sfârșitul anilor 1930, deoarece se opuneau alianței cu Germania lui Hitler (dezvoltată de Mussolini mai ales începând cu anii 1935-1936) și războiului din Spania din 1936-1939, precum și legilor antisemite din 1938.

Politica de unitate antifascistă

În ceea ce privește politica de unitate cu alte forțe antifasciste pe care Togliatti a inițiat-o în Italia în 1944 – pentru a consolida democrația italiană după douăzeci de ani de fascism și a împiedica revenirea la putere a celor mai conservatoare și reacționare